

УДК 111.1:[316.722:004]

DOI <https://doi.org/10.32782/hst-2024-18-95-08>

КОНЦЕПЦІЇ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА: ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

ІРИНА, ЧАЙКА¹
РУСЛАН, ВИШНЕВЕЦЬКИЙ²
ВАЛЕРІЙ, ПАВЛОВСЬКИЙ³

Анотація

Стаття присвячена аналізу проблеми інформаційного суспільства в контексті філософсько-антропологічного підходу. Метою дослідження є здійснення філософсько-антропологічної рефлексії феномену людини інформаційної доби крізь призму системи концепцій інформаційного суспільства. Використання антропологічного принципу, як базового для осмислення феномену людини, відповідає викликам цифрової епохи. Перспективи людини у диджиталізованому світі є важливим дослідницьким завданням, що сприятиме відповіді на питання, яким є антропологічний суб'єкт у XXI столітті, і чи залишається він виключно антропологічним. За результатами дослідження можна дійти висновку, що явно концептуально недостатніми є економікоцентричні концепції. Крім того, переважна більшість концепцій інформаційного суспільства є нео-просвітницькими: збільшення ролі інформації в соціально-політичному і економічному житті сприймається як позитивний фактор, що сприяє вдосконаленню відповідних суспільних підсистем, реалізації принципу справедливості, оскільки інформація є невичерпним ресурсом. Втім, дещо менше акцентується «темна сторона» інформаційного суспільства, де використання інформаційних технологій, стає інструментом вчинення злочинів. Важливою ознакою інформаційного суспільства є трансформація традиційних соціальних структур в напрямку мережевих. З одного боку, ця тенденція є позитивною, оскільки сприяє зниженню рівня соціальної напруги, за рахунок того, що людина інформаційної доби фактично соціалізується у безлічі мікросоціальних мережевих спільнот. Водночас, це сприяє формуванню «розщеплення особистості», своєрідній «мережевій шизофренії», коли людина втрачає цілісність уявлення про себе, оскільки повсякчас здійснює своєрідну мульти-самопрезентацію. Людина інформаційної епохи є надзвичайно складним і суперечливим феноменом, філософсько-антропологічна рефлексія якого вимагає звернення до концептуального апарату теорій інформаційного суспільства. Перспективи людини у диджиталізованому світі є важливим дослідницьким завданням, що сприятиме відповіді на питання, яким є антропологічний суб'єкт у XXI столітті, і чи залишається він виключно антропологічним.

Ключові слова: інформація, інформаційне суспільство, філософська антропологія, особистість, постіндустріалізм, економікоцентризм, мережеві спільноти.

Постановка проблеми

У XXI столітті відбувся чи не найважливіший в історії людства перехід, що був започаткований у середині XX ст., і став, по суті, глобальною інформаційною революцією, що, розпочавшись з трансформації технологій в напрямку комп'ютеризації та цифровізації, вплинула на всі традиційні суспільні структури, змінивши специфіку реалізації влади і управління, визначивши особливості соціальних відносин, посприявши виникненню нового типу людини.

Рефлексія проблеми особистості в інформаційному суспільстві було здійснено в роботах В.Г. Кремня (Кремь, 2017), який аналізує проблему в контексті філософсько-освітнього підходу, О.Г. Данильяна, О.П. Дзьобаня, які розглядають соціально-комунікативний простір функціонування людини в інформаційному суспільстві, а також нові соціальні практики, що спонукають виникнення нових поведінкових, комунікативних алгоритмів, звертаючись також і до проблеми моральної ідентифікації людини (Данильян, Дзьобань, 2019), В.В. Кириченко розкриває проблему становлення картини світу особистості в сучасному інформаційному суспільстві, представляє стратегіальну модель взаємодії особистості з цифровим інформаційним простором (Кириченко, 2020), соціально-філософський аспект проблеми життєтворчості особистості в інформаційному суспільстві вивчає Н.О. Шанідзе (Шанідзе, 2010); специфіку

Corresponding authors:

¹ Запорізький національний університет (Запоріжжя, Україна)
E-mail: Thcokur2004@ukr.net
ORCID <https://orcid.org/0000-0003-2315-7724>

² Запорізький національний університет (Запоріжжя, Україна)
E-mail: vyshnevetskiy@online.ua
ORCID <https://orcid.org/0000-0001-6136-3962>

³ Запорізький національний університет
E-mail: pavlovskiyvivo77@gmail.com
ORCID <https://orcid.org/0009-0004-4542-2183>

ідентифікації особистості в інформаційному суспільстві досліджує О. О. Жидкова (Жидкова, 2011).

На нашу думку, поглибленню вивчення проблеми людини в інформаційному суспільстві може сприяти звернення до методологічного апарату філософської антропології. Використання антропологічного принципу як базового для осмислення феномену людини відповідає викликам сучасної цифрової епохи. Перспективи людини у диджиталізованому світі є важливим дослідницьким завданням, що сприятиме відповіді на питання, яким є антропологічний суб'єкт у XXI столітті, і чи залишається він виключно антропологічним. Якою є онтологія сучасної людини, що занурена у комп'ютерні мережі, і, по суті, перестає бути лише біосоціальним феноменом, а конститується як віртуальна особистість? Складно сподіватися на можливість вичерпно відповісти на всі ці питання, але, принаймні, можна розпочати цей шлях, звернувшись до знання, концептуалізованого у теоріях інформаційного суспільства.

Саме тому, **метою цього дослідження** є здійснення філософсько-антропологічної рефлексії феномену людини інформаційної доби крізь призму системи концепцій інформаційного суспільства.

Виклад основного матеріалу

Концептуалізації проблеми інформаційного суспільства передував етап виникнення ідеї інформаційного суспільства, яка народилася як результат рефлексії дослідників, що працювали у найрізноманітніших галузях наукового знання, комплексу суспільно-економічних феноменів, що постали у 60–70-х рр. XX століття. Зокрема, існує дві позиції дослідників історії становлення та вивчення інформаційного суспільства щодо авторства самого терміна. В рамках першого напрямку обстоюється позиція, що «інформаційне суспільство» було категоризоване професором Токійського університету Ю. Хаяші (Мельник, 2007). А візію інформаційного суспільства, що починає поставати як нова соціальна реальність, здійснили у аналітичних документах, підготовлених для уряду Японії, Агентство економічного планування, Інститут розробки використання комп'ютерів, Рада зі структури промисловості. Інформаційне суспільство характеризувалося в цих доповідях, як особлива система, в якій розвинені комп'ютерні технології визначатимуть специфіку виробництва, яке стане надзви-

чайно автоматизованим, і, таким чином, звільнить працівників від рутинної роботи. Водночас, члени інформаційного суспільства отримають великий спектр можливостей для власного розвитку, оскільки та сама комп'ютеризація, сприятиме розширенню можливостей для споживання інформації, ступінь надійності якої буде постійно зростати. Матеріальне виробництво поступово трансформується, завдяки впливу інформаційного фактору на продукт, що виробляється. Структура собівартості виробленого продукту зміниться за рахунок включення до неї вартості інновацій, дизайну, маркетингу. Врешті, «...виробництво інформаційного продукту, а не продукту матеріального, буде рушійною силою освіти і розвитку суспільства» (Masuda, 1983).

Представники другого напрямку схильні вважати, що термін «інформаційне суспільство» впровадили до наукового обігу (майже одночасно, на початку 60-х рр. XX століття) американський економіст австрійського походження, професор Принстонського університету Фриц Махлуп і японський антрополог, професор Кіотського університету (Японія) Тадао Умесао, який сформулював цю ідею під час бесіди з відомим японським архітектором Кісью Курокавою у 1961 р.

Вже з самого початку концептуалізації ідеї інформаційного суспільства чітко спостерігаються основні парадигми, в рамках яких працювали дослідники цієї проблеми. По-перше, найочевиднішим шляхом для розгляду перспектив інформаційного суспільства був економікоцентричний підхід, який вперше був представлений в роботі Ф.Махлупа «Виробництво та розповсюдження знань в Сполучених Штатах» (Machlup, 1962). В цій роботі дослідник підкреслював, що конкурентно-спроможне виробництво в інформаційному суспільстві залежатиме від адекватно організованих інформаційних потоків.

В подальшому зазначений підхід розвинувся завдяки дослідженням представників постіндустріалізму, дослідницької парадигми, започаткованої Данієлом Беллом. Концепція постіндустріального суспільства, виникнувши як самостійний напрям, в рамках якого відбувалося дослідження перспектив трансформації капіталістичних економік західного типу, поступово у останній чверті XX століття, ідеологічно зближується з концепцією інформаційного суспільства, що сприяло їхньому взаємному концептуальному збагаченню. Зокрема, представник постіндустріалізму Пітер Фердинанд Дракер, один з найвідоміших

теоретиків менеджменту, пов'язав тенденції соціально-економічних трансформацій у сучасному світі із суттєвим збільшенням (аж до домінування) інформаційного компонента у виробничому процесі у всіх галузях економіки.

Розвиток економікоцентричного підходу до аналізу інформаційного суспільства відбувся в дослідженнях Т. Стоун'єра (Stonier, 1983). Розвиваючи ідею опредмечування людської праці у засобах виробництва, він зазначає, що машини і інструменти одночасно є і опредметненою інформацією. Цю ідею дослідник поширює на всі інші фактори економіки (капітал, земля, тощо). Інформація в концепції Стоун'єра позбавлена абстрактності: вона може бути накопичена і збережена, а самі інформаційні ресурси є основною економічною цінністю (національним багатством) держави. До постіндустріального етапу розвитку держава могла забезпечувати прирощення національного багатства лише за рахунок постійного нагромадження капіталу, здійснення військової і, відповідно, територіальної експансії. Постіндустріальна епоха відкриває технології, що трансформують не-ресурси у ресурси. Інформація, за Стоун'єром, є унікальним невичерпним ресурсом, оскільки її передавання від суб'єкта до суб'єкта не супроводжується зменшенням її обсягу для того, хто віддає. Інформаційний обмін не є, на думку, дослідника конкурентним процесом, а лише сприяє співробітництву. Подібного роду оптимістичні сентенції доволі часто характерні для ранніх етапів становлення дослідницьких парадигм. Досвід майбутнього продемонстрував, що, на жаль, конкуренція в процесах інформаційного обігу, є чи не більшою, ніж у ході матеріально-енергетичного обміну.

Французький соціолог Ален Турен зосередив свою увагу на особливостях інвестування у постіндустріальній економіці. На індустріальному етапі інвестиції здійснюються у виробництво засобів виробництва. Зростання ролі інформаційного чинника у постіндустріальному суспільстві визначає необхідність інвестицій у науку і техніку, що здатні запропонувати і інноваційні виробничі технології, і вдосконалені засоби виробництва, за допомогою яких продукується інноваційний результат. Не менш важливою є трансформація системи управління, завдяки використанню складних систем інформації і комунікації. Процес трансформації інвестиційної й управлінської політики в постіндустріаль-

ному суспільстві Турен визначає як телекомунікаційно-інформаційну революцію.

Цікавість складає і концепція Д. Робертсона, який, розробив ідею взаємозв'язку цивілізаційного й інформаційного процесів. Зростання цивілізованості суспільства дослідник пов'язує із зростанням складності процесів інформаційної діяльності і кількістю виробленої інформації. Нульовому рівню цивілізації відповідає інформаційна ємність мозку окремої людини; першому рівню – усне спілкування всередині громади, села чи племені; другому рівню – письмова культура; третьому рівню – книжкова культура; четвертому рівню – інформаційне суспільство з електронним опрацюванням інформації (Дзьобань, 2005).

Американський соціолог і економіст Г. Шиллер здійснює дослідження феномену інформаційного суспільства, спираючись на марксистську методологію (Webster, 2006). Дослідник, на відміну від багатьох інших теоретиків інформаційного суспільства, звертається не до аналізу сфери матеріального виробництва і впливу на нього інновацій, і не до дослідження інформаційних процесів у науці і техніці, а до вивчення економічної галузі, що з самого моменту свого зародження ґрунтується на капіталізації інформації – до сфери масової інформації і реклами. Розвиток інформаційного-комунікаційних процесів Шиллер простежує крізь призму структури власності засобів масової інформації, джерел фінансових надходжень від реклами, тощо. Визнаючи, що в сучасному суспільстві значно збільшився обсяг інформації, що циркулює, змінилися її якісні характеристики, виникла інфраструктура оброблення, збереження і поширення інформації, дослідник стверджує, що, втім, це не вплинуло суттєво на суспільно-економічні відносини, які залишилися капіталістичними. Шиллер писав: «Здавна переважаючі імперативи ринкової економіки так само залишаються визначальними в перетвореннях, що відбуваються в технологічній і інформаційній сферах» (Webster, 2006). Свою тезу дослідник підкріплює такими аргументами. По-перше, на відміну від, наприклад, Т. Стоун'єра, Г. Шиллер обґрунтовує комерційний характер інформаційного руху. В інформаційно-містких галузях (зокрема, засобах масової інформації, сфері телекомунікацій) інформація виступає як товар, що виробляється за допомогою інноваційних технологій, які також є предметом купівлі-продажу. Доступ до такого товару для споживача обмежений відповідним фінансовим

цензом. Новітні інформаційні технології, таким чином, доступні представникам вищого класу, володарям великого капіталу, які є основними вигодоотримувачами «інформаційної революції». Ці зауваження Шиллера є надзвичайно важливими, оскільки ще на достатньо ранньому етапі розвитку теорії інформаційного суспільства, він зміг окреслити проблему, яка є надзвичайно актуальною для сьогодення: проблему цифрової нерівності. Привілейовані громадяни, на додачу до своїх економічних та освітніх переваг, отримують доступ до складних інформаційних ресурсів, на кшталт, онлайн-баз даних, сучасних засобів комп'ютерної комунікації. В той час як представники dna класової системи захлинуються «смітцевою інформацією», яка розважає, містить чутки, але є малоцінною (Webster, 2006).

Важливим в контексті мети цієї роботи, є аналіз другої умовної групи концепцій інформаційного суспільства, в яких економічні, науково-технічні, управлінські аспекти проблеми доповнюються розглядом соціальних передумов та наслідків інформаційної революції. Деякі із запропонованих теорій явно ґрунтовані на антропологічному принципі, відшукуючи відповідь на питання не лише про те, яким є інформаційне суспільство, але й якою постає людина інформаційної доби.

Ідеї щодо змін у людській поведінці та життєдіяльності, пов'язані із зростанням ролі інформації, виникли чи не раніше появи самої ідеї інформаційного суспільства. Наприкінці 50-х рр. один з видатних психологів та філософів ХХ ст., Ерік Фром у інтерв'ю американському журналісту Майку Уолесу, визначив специфіку американського суспільства, яка, на його думка, властива і іншим аналогічним соціальним утворенням. Мова йшла про розвинений консьмерізм, суспільство споживання, в якому людина має нав'язану потребу споживати товари. В якості товару розглядається і інформація, причому товар цей видається життєво-важливим. Втім якість інформації, як і якість інших товарів щоденного вжитку не обов'язково є високою, і що найголовніше, іноді відбувається споживання заради самого споживання, а не задля виконання певних пов'язаних з ним завдань.

В постіндустріалізмі можна виокремити достатньо збалансовану класичну концепцію Деніела Белла, який розвиваючи ідею інформаційного суспільства, зосереджував увагу на важливості комунікативного компоненту в соціальних та інфраструктурних зв'язках (Белл, 1996).

Д.Белл, формулюючи причини трансформації суспільств розвинених країн світу в сторону постіндустріальної стадії, говорить не лише про роль кількісного зростання інформації у всіх сферах суспільних взаємодій, включаючи економіку, політику і культуру. Але й про значний вплив якості інформації, яка має в ідеалі поставати, як знання. Таке зауваження є надзвичайно важливим, оскільки певним чином є відповіддю на питання, поставлені сучасниками і попередниками Белла: як розв'язати протиріччя між якісною, значущою інформацією і «інформаційним сміттям».

Фокус дослідження Беллом суспільства знаходиться у соціально-економічній сфері, саме тому підставою для періодизації суспільного розвитку у дослідника виступає превалуючий тип зайнятості в економіці: переважання зайнятості населення сільськогосподарському секторі відповідає доіндустріальній стадії; переважна зайнятість у мануфактурному виробництві характерна для індустріального суспільства; для постіндустріального суспільства властива зайнятість у сфері послуг.

Власна версія постіндустріалізму, в якій відбулася гармонічна конвергенція ідей постіндустріального і інформаційного суспільства була сформована американським футурологом і соціологом Елвіном Тоффлером. В своїх роботах, частина яких була написана Тоффлером у співавторстві з його дружиною Гайді, дослідник пропонує концепцію історичних етапів суспільного розвитку, називаючи їх хвилями. Суспільства першої хвилі є сільськогосподарськими, другої – індустріальними, третя хвиля – лише розпочинається і її виникнення пов'язане, на думку Тоффлерів, із змінами у процесі поширення і сприйняття інформації. Е. Тоффлер розглядає розвиток комп'ютерної техніки, як важливий фактор розвитку суспільств «третьої хвилі»: «Крім використання їх у процесі виробництва та в бізнесі взагалі, вони вже проникли, або скоро проникнуть, скрізь, від кондиціонерів повітря й автомобілів до швацьких машин і терезів. Вони регулюватимуть і зводитимуть до мінімуму витрати енергії в житла. Вони визначатимуть кількість прального порошку й температуру води кожної завантаженої пральної машини. Вони чудово відрегулюють систему подачі палива в двигун автомобіля. Вони подадуть нам сигнал, коли щось треба буде ремонтувати. Вранці вони включать нам сигнали часу по радіо, тостер, кавоварку й душ. Вони зігріватимуть гараж, замикають двері та виконуватимуть запаморочливе

розмаїття інших простих і не дуже простих завдань» (Тоффлер, 2000).

За Тоффлером, початок третьої хвилі знаменувався зростанням кількості і значущості «немасових» засобів інформації в Сполучених Штатах Америки у 70-х рр. XX ст. Мова йшла про збільшення популярності нішевих журналів та інших періодичних видань, які були орієнтовані на інформування певних вузьких зацікавлених груп, об'єднаних професійними, регіональними чи іншими інтересами. Людина «третьої хвилі», таким чином, достатньо оптимістично змальовується як творець власного інформаційного простору, що формує його з фрагментів цікавих їй знань, реклами, уривків новин, тощо. Творення соціальних спільнот у інформаційному суспільстві відбувається за принципом схожого відношення до інформації певного змісту: Тоффлер називає їх електронними спільнотами. Футурологічний талант Е. Тоффлера проявляється надзвичайно яскраво: майже за тридцять років до масового поширення Інтернету і виникнення феномену мережових спільнот, він передбачив їх виникнення і описав соціальні принципи, що визначатимуть їх формування.

Найбільш оптимістичний погляд на інформаційне суспільство, продемонстрував Й. Масуда, запропонувавши гуманістичну і антропоцентричну концепцію *Homo intelligens* (Masuda, 1985). Спираючись на конс'юмеристській підхід, Масуда пише, що основною цінністю в індустріальному суспільстві є споживання товарів, а у інформаційному – час. Зростання кількості вільного часу сприяє підвищенню цінності дозвілля, причому дозвілля інтелектуального. Завдяки цьому основною формою діяльності людини стає інтелектуальна, і сама людина з “*Homo sapiens*” перетворюється на “*Homo intelligens*”. Нова цивілізація “*Homo intelligens*” буде побудована на мережевому принципі, управлінські процеси відбуватимуться в поліцентричному середовищі, що визначатиме можливість швидкої й динамічної відповіді на зміни зовнішнього середовища.

Проблему «олюднення» інформації у «постекономічному суспільстві» досліджує Герман Кан, вводячи поняття «інтелект». Дослідник розглядає інформацію, як формалізовану і доступну. Інформація – це зміст функціонування комп'ютерної техніки. В той же час «інтелект» – виключно людський феномен. Інтелект є системою знань, які можуть характеризуватися, як ймовірнісні, інтуїтивні, особисті, отримані випадково чи неофіційно. Інтелект важко піддається

формалізації. Зауваження Кана є надзвичайно важливими, оскільки йому вдалося окреслити обрії наукової та суспільної проблеми, що стала справді актуальною лише півстоліття потому. Сьогодні відбувається бурхливий розвиток технологій штучного інтелекту, що спонукає філософів і суспільствознавців рефлексувати питання: чи є ШІ інтелектом, чи складна система людського мислення, яка є єдністю раціонального та ірраціонального, принципово не відтворювана, і тому інтелект – виключно антропологічний феномен.

Акцент на проблемі «інформація-інтелект» в інформаційному суспільстві здійснює в своїй роботі і видатний американський футуролог Френсіс Фукуяма, який в дусі постіндустріалізму розглядає інформаційне суспільство як результат еволюції капіталістичної економіки, що характеризується змінами у сфері зайнятості працівників (зростання ваги сфери обслуговування), трансформацією корпоративних систем, тощо. Доступність інформаційних технологій, на думку Ф. Фукуяма, сприяє поступовому збільшенню значення розумової праці порівняно з фізичною, і одночасно, сприяє глобалізації виробництва. Дослідник акцентує, що в інформаційному суспільстві руйнуються традиційні ієрархічні структури, відбувається зростання рівня свободи. В цьому контексті Фукуяма висловлює занепокоєння щодо кризи довіри і системи моралі: «Довіра не втілена в комп'ютерних мережах і оптоволоконних лініях зв'язку. Хоча вона й передбачає обмін інформацією, вона зовсім не зводиться до інформації» (Fukuyama, 1995). На думку футуролога, прогрес суспільства визначається довірою. Фукуяма розглядає довіру як наріжний камінь будь-якої угоди, особливо довготермінової. Саме довіра визначає ефективність людської співпраці. Якщо ми звернемося до ідеї суспільного договору, то ідея довіри, в інтерпретації Фукуяма, дуже добре підсвітить особливості організації суспільно-політичних відносин: дійсно, функціонування держави, реалізація її функцій, легітимність її репрезентантів визначається довірою громадян, їхньою готовністю виконати свої обов'язки. Варто розділити з дослідником його занепокоєння: дійсно, вільний рух інформації збільшує не тільки її обсяг, але й інформаційний шум; зростання інформаційного масиву, який щоденно сприймає людина, не лише збагачує її і сприяє інтелектуальному розвитку, але й робить уразливою до маніпуляцій, сприяє розмиванню особистісної ціннісної системи.

Оскільки більшість теоретиків інформаційного суспільства уникали, як правило, розгляду впливу інформаційної революції на політичну підсистему суспільства, тим більш цікавою є позиція соціолога Ентоні Гідденса, який пов'язав розвиток інформаційно-комунікаційних технологій із зростанням рівня демократії (Giddens, 1987).

Однією з найновіших концепцій інформаційного суспільства є дослідницький проєкт Мануеля Кастельса, який розвиває концепт інформаціонального суспільства. Відомий дослідник зазначає, що «кожний спосіб розвитку має також структурно детермінований принцип функціонування навколо якого організовані технологічні процеси: індустріалізм орієнтований на економічне зростання, тобто на максимізацію випуску: інформаціоналізм орієнтований на технологічний розвиток, тобто на накопичення знань і більш високі рівні складності в обробці інформації. Хоча найвищі рівні знання можуть звичайно давати підвищений рівень випуску на одиницю вкладень, саме гонитва за знаннями та інформацією характеризує технологічну виробничу функцію при інформаціоналізмі...Способи розвитку формують всю царину соціальної поведінки, включаючи, звичайно, і символічну комунікацію. Оскільки інформаціоналізм заснований на технології знання та інформації в інформаційному способі розвитку є тісний зв'язок між культурою і продуктивними силами, між духом та матерією». М. Кастельс стверджує, що використання терміну «інформаціональне суспільство» є більш адекватним, оскільки: «Термін «інформаційне суспільство» підкреслює роль інформації у суспільстві. Але я стверджую, інформація у самому широкому сенсі, тобто як передача знання, мала критичну важливість у всіх суспільствах, включаючи середньовічну Європу... На противагу цьому, термін «інформаціональне» вказує на атрибут специфічної форми соціальної організації, в якій, завдяки новим технологічним умовам, що виникають в цей історичний період, генерування, обробка і передача інформації стали фундаментальними джерелами продуктивності та влади» (Castells, 1996). Структури мережевого суспільства невідповідні закономірностям плину часу та відчуттям простору. Про це говорив М. Кастельс: «Нова комунікаційна система радикально трансформувє простір і час, фундаментальні виміри людського життя. Місцевості втрачають своє культурне, історичне, географічне значення й реінтегруються у функціональні мережі. Час стирається у новій

комунікаційній системі: минуле, теперішнє і майбутнє можна програмувати так, щоб вони взаємодіяли один з одним у тому ж самому повідомленні. Матеріальний фундамент нової культури є простір потоків і позачасовий час» (Castells, 1996). У цьому позачасовому і позапросторовому середовищі специфічних ознак набирає економіка з її інформаційністю, глобальністю та мережевістю і зміною векторів зайнятості у бік інформаційних технологій. Не менше значення для мережевого суспільства має і його культурний складник, що являє собою «зразок рухомої мережі та ефемерної символічної комунікації, організованої навколо електронних засобів зв'язку, в тому числі й інтернету. Культурні продукти мають форму гіпертексту» (Castells, 2000). Мережеве суспільство орієнтується на комплекс взаємопов'язаних вузлів, зміст яких залежить від характеристик визначеної мережевої структури. Мережі ці динамічні, готові до повсякчасного залучення нових вузлів, здатних до комунікації у межах поточної мережі, тобто вони повинні використовувати аналогічні комунікаційні коди.

Вважається, що логічним продовженням мережевого суспільства є формування смарт-суспільства (smart-society), що розвивається на основі смарт-технологій (Воронкова, Романенко, Андрюкайтене, 2017). Smart-суспільство трансформувє бізнес, роблячи управління більш інтелектуальним (гнучким, розумним), а діяльність, направленою на використання знань та інновацій. Освіта, за рахунок використання електронних і колективних технологій, стає більш масовою та ефективною (Воронкова, Романенко, Андрюкайтене, 2017).

Висновки

Отже, здійснюючи філософсько-антропологічну рефлексію системи ідей, що складає сутність теорій інформаційного і постіндустріального суспільства, можна висловити деякі зауваження. По-перше, явно концептуально недостатніми, є концепції, автори яких звертаються до опису перспектив розвитку інформаційного суспільства, спираючись на вихідний принцип економікоцентризму. Феномен інформаційного суспільства описується за аналогією з попередніми історичними типами суспільства: доіндустріальним та індустріальним. Особливості людини інформаційної доби змальовуються лише в контексті зміни сфери її зайнятості і зміни структури споживання, частиною якого стає інформаційний продукт. Причому значення споживання інформації іноді нівелюється, оскільки для масового спожив-

вача доступним, на думку багатьох дослідників, є лише інформаційне сміття. «Вживання» такого роду інформації спричиняє формування достатньо специфічного кліпового способу мислення, що характеризується фрагментарністю, відсутністю цілісності, і, відповідно, новою підставою для сегрегації стає доступ до якісної інформації. Певна частина дослідників зосереджується на описі технологічних змін, що впливають на людську повсякденність, збільшуючи комфорт і зменшуючи частку ручної праці у побуті. Однак, не зауважується суттєвий факт того, як такий стиль життя змінює саму людину, яка, незважаючи на рід її діяльності, у побуті має управляти сучасними машинами, що пред'являє вимоги до освіченості і технічної грамотності. І людина інформаційної епохи постає не тільки як антропологічний феномен, а феномен антропо-технічний. Тільки такий тип людини зможе відповідати ідеалу "Homo intelligens". По-друге, переважна більшість концепцій інформаційного суспільства, по суті, несуть яскравий відбиток нео-просвітницької ідеології: збільшення ролі інформації в соціально-політичному і економічному житті сприймається як позитивний фактор, що сприяє вдосконаленню відповідних суспільних підсистем, реалізації принципу справедливості, оскільки інформація є невичерпним ресурсом, який не зменшується, скільки б разів вона не передавалася. Отже, здавалося, що «ніхто не піде ображеним». Втім, дещо менше підсвічується «темна сторона» інформаційного суспільства, де використання інформаційних технологій (не лише програмного забезпечення, а й управлінських, наприклад) є способом економічної конкуренції, маніпуляцій суспільною свідомістю, вчинення злочинів (від економічних і до злочинів проти особистості), тощо. По-третє,

важливою ознакою інформаційного суспільства є трансформація традиційних соціальних структур в напрямку мережевих. З одного боку, ця тенденція є позитивною, оскільки сприяє зниженню рівня соціальної напруги, за рахунок того, що людина інформаційної доби фактично соціалізується у безлічі мікросоціальних мережевих спільнот, що може, наприклад, компенсувати її низький статус в професійній спільноті за рахунок успіху у віртуальній ігровій групі. Водночас, це сприяє формуванню «розщепленню особистості», своєрідній «мережевій шизофренії», коли людина втрачає цілісність уявлення про себе, оскільки повсякчас здійснює своєрідну мульти-самопрезентацію. Розпилення соціальної ідентичності, зниження значення, наприклад, громадянської самоідентифікації (в тому числі, і як наслідок глобалізації) призводить до ускладнення процесів політико-державного управління, зникнення феномену авторитету політичної влади. Водночас, збільшується роль ситуативних лідерів думки, що переважно функціонують у мережевих спільнотах, і легітимізують свій вплив лише завдяки власній харизмі, що підтримується визнанням їхніх послідовників. По суті, виникає феномен влади мережевого лідера без відповідальності.

Таким чином, людина інформаційної епохи є надзвичайно складним і суперечливим феноменом, філософсько-антропологічна рефлексія якого вимагає звернення до концептуального апарату теорій інформаційного суспільства, який втім є недостатнім для виконання такого дослідницького завдання. Перспективи подальших досліджень вбачаються у філософсько-антропологічному аналізі феномену людини в інформаційну добу крізь призму концепцій «навчання протягом життя» і суспільства знань.

Список використаних джерел

- Белл Д. Прихід постіндустріального суспільства. *Сучасна зарубіжна соціальна філософія*. Київ : Либідь, 1996. С. 194–251.
- Воронкова В. Г., Романенко Т. П., Андрюкайтене Р. Генеза від інформаційного суспільства до "smart-суспільства" в контексті історичної еволюції сучасного світу: теоретико-концептуальний контекст. *Збірник наукових праць «Гілея: науковий вісник»*. 2017. Вип. 116. С. 128–133.
- Данильян О.Г., Дзьобань О.П. Людина в інформаційному суспільстві: проблема моральної ідентифікації. *Вісник НУ «Юридична академія ім. Ярослава Мудрого»*. Серія: Філософія. 2019. № 1. С. 8–20.
- Дзьобань О. П. Засоби масової комунікації в контексті інформаційної безпеки: діяльнісні й функціональні аспекти. *Наукові записки Харківського університету Повітряних Сил. Соціальна філософія, психологія*. 2005. Вип. 2 (23). С. 37–43.
- Жидкова О.О. Проблеми ідентифікації особистості в інформаційному суспільстві. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*. 2011. № 980. С. 66–70.
- Кириченко В.В. Особистість у сучасному інформаційному суспільстві : монографія. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2020. 245 с.

Кремін В.Г. Особистість в інформаційному суспільстві. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2017. № 10. С. 5–9.

Мельник О.Л. Інформаційне суспільство та суспільство знань – становлення та розвиток понять. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Філософія. Психологія. Педагогіка : зб. наук. праць. 2007. № 2 (20), Ч. 2. С. 57–60.

Тоффлер Е.Третя Хвиля. Київ : Вид. дім «Всесвіт», 2000. 480 с.

Шанідзе Н. О. Проблема життєтворчості особистості в інформаційному суспільстві: соціально-філософський аспект. «*Інформаційні технології : наука, техніка, технологія, освіта, здоров'я*» (MicroCAD–2010) : тези доповідей 18-ї Міжнародної наук.-практ. конференції (12–14 травня 2010 р.) Харків : НТУ «ХПІ», 2010. С. 313

Castells M. *The Rise of the Network Society, The Information Age: Economy, Society and Culture Vol. I*. Cambridge, Massachusetts; Oxford, UK : Blackwell. 1996. 625 p.

Castells M. Materials for an exploratory theory of network society. *British Journal of Sociology*. 2000. № 51. P. 5–24.

Fukuyama F. *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity*. New York : Free Press, 1995. 480 p.

Giddens A. *Social Theory and Modern Sociology*. Cambridge : Polity, 1987. 312 p.

Machlup F. *The Production and Distribution of Knowledge in the United States*. Princeton : Princeton University Press, 1962. 468 p.

Masuda Y. Hypothesis on the genesis of homo intelligens. *Futures*. Guilford, 1985. Vol. 17. № 5. P. 479–494.

Masuda Y. *The Information Society as Postindustrial Society*. Washington : World Future Soc., 1983. 320 p.

Stonier T. *The Wealth of Information: A profile of the post-industrial economy* London Thames Methuen, 1983. 224 p.

Webster F. *Theories of the Information Society*. London : Routledge, 2006. 380 p.

REFERENCES

Bell, D. (1996). Prykhyd postindustrialnoho suspilstva. Suchasna zarubizhna sotsialna filosofia. Kyiv: *Lybid*, 194–251.

Voronkova, V. H., Romanenko, T. P., Andriukaitene, R. (2017). Geneza vid informatsiinoho suspilstva do “smart-suspilstva” v konteksti istorychnoi evoliutsii suchasnoho svitu: teoretyko-kontseptualnyi kontekst. Zbirnyk naukovykh prats “Hileia: naukovyi visnyk”. Vyp. 116. 128–133.

Danylian, O.H., Dzoban, O.P. (2019). Liudyna v informatsiinomu suspilstvi: problema moralnoi identyfikatsii. Visnyk NU “Yurydychna akademiia im. Yaroslava Mudroho”. Seriia: Filosofia. № 1. 8–20.

Dzoban, O. P. (2005). Zasoby masovoi komunikatsii v konteksti informatsiinoi bezpeky: diialnisni y funktsionalni aspekty. Naukovi zapysky Kharkivskoho universytetu Povitrianykh Syl. Sotsialna filosofia, psykholohiia. Vyp. 2 (23). 37–43.

Zhydkova, O.O. (2011). Problemy identyfikatsii osobystosti v informatsiinomu suspilstvi. Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu im. V. N. Karazina. № 980. 66–70.

Kyrychenko, V.V. (2020). Osobystist u suchasnomu informatsiinomu suspilstvi: monohrafiia. Zhytomyr : Vyd-vo ZhDU im. I. Franka, 245.

Kremin, V.H. (2017). Osobystist v informatsiinomu suspilstvi. Osvida ta rozvytok obdarovanoi osobystosti. № 10. 5–9.

Melnyk, O.L. (2007). Informatsiine suspilstvo ta suspilstvo znan – stanovlennia ta rozvytok poniat. Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu Ukrainy “Kyivskiy politekhnichnyi instytut”. Filosofia. Psykholohiia. Pedahohika : zb. nauk. prats. № 2 (20), Ch. 2. 57–60.

Toffler, E. (2000). Tretia Khvyliia. Kyiv: Vyd. dim “Vsesvit”, 480.

Shanidze, N. O. (2010). Problema zhyttietvorchosti osobystosti v informatsiinomu suspilstvi: sotsialno-filosofskiy aspekt. Tezy dopovidei 18-yi Mizhnarodnoi nauk.-prakt. konferentsii “Informatsiini tekhnolohii : nauka, tekhnika, tekhnolohiia, osvita, zdorovia” (MicroCAD–2010), 12–14 travnia 2010 r. Kharkiv : NTU “KhPI”, 313.

Castells, M. (1996). *The Rise of the Network Society, The Information Age: Economy, Society and Culture Vol. I*. Cambridge, Massachusetts; Oxford, UK: Blackwell. 625.

Castells, M. (2000). Materials for an exploratory theory of network society. *British Journal of Sociology*. № 51. 5–24.

Fukuyama, F. (1995). *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity*. New York: Free Press, 480.

Giddens, A. (1987). *Social Theory and Modern Sociology*. Cambridge : Polity, 312.

Machlup, F. (1962). *The Production and Distribution of Knowledge in the United States*. Princeton: Princeton University Press, 468.

Masuda, Y. (1985). Hypothesis on the genesis of homo intelligens. *Futures*. Guilford, Vol. 17. № 5. 479–494.

Masuda, Y. (1983). *The Information Society as Postindustrial Society*. Washington : World Future Soc. 320.

Stonier, T. (1983). *The Wealth of Information: A profile of the post-industrial economy* London: *Thames Methuen*, 224.

Webster, F. (2006). *Theories of the Information Society*. London : Routledge. 380

IRYNA, CHAIKA – Doctor of Philosophy, Associate Professor,
Professor of the Department of Philosophy, Public Administration and Social Work,
Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)
E-mail: Thcokur2004@ukr.net
ORCID <https://orcid.org/0000-0003-2315-7724>

RUSLAN, VYSHNEVETSKYI – Postgraduate student of the Department of Philosophy,
Public Administration and Social Work
Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)
E-mail: vyshnevetskiy@online.ua
ORCID <https://orcid.org/0000-0001-6136-3962>

VALERII, PAVLOVSKYI – Postgraduate student of the Department of Philosophy,
Public Administration and Social Work
Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)
E-mail: pavlovskyivo77@gmail.com
ORCID <https://orcid.org/0009-0004-4542-2183>

INFORMATION SOCIETY CONCEPTS: PHILOSOPHICAL AND ANTHROPOLOGICAL ANALYSIS

Abstract

The article is devoted to the analysis of the information society problem in the context of the philosophical and anthropological approach. The purpose of the study is to carry out a philosophical and anthropological reflection on the phenomenon of the human being of the information age through the prism of the system of concepts of the information society. The use of the anthropological principle as the basic principle for understanding the human phenomenon meets the challenges of the digital age. Human perspectives in the digitalized world are an important research task that will help answer the question of what an anthropological subject is in the twenty-first century and whether it remains exclusively anthropological. Based on the results of the study, it can be concluded that economocentric concepts are clearly conceptually insufficient. In addition, the vast majority of concepts of the information society are neo-enlightenment: the increasing role of information in socio-political and economic life is perceived as a positive factor that contributes to the improvement of relevant social subsystems, the realization of the principle of justice, since information is an inexhaustible resource. However, the “dark side” of the information society is somewhat less emphasized, where the use of information technologies becomes a tool for committing crimes. An important feature of the information society is the transformation of traditional social structures towards networked ones. On the one hand, this trend is positive, as it helps to reduce the level of social tension, due to the fact that a person of the information age is actually socialized in a variety of microsocial network communities. At the same time, it contributes to the formation of a “split personality”, a kind of “network schizophrenia”, when a person loses the integrity of his or her self-image, as he or she is constantly making a kind of multi-self-presentation. The human being of the information age is an extremely complex and contradictory phenomenon, the philosophical and anthropological reflection of which requires recourse to the conceptual apparatus of the information society theories. Human perspectives in the digitalized world are an important research task that will help answer the question of what the anthropological subject is in the twenty-first century and whether it remains exclusively anthropological.

Keywords: information, information society, philosophical anthropology, personality, post-industrialism, economocentrism, networked communities.

© The Author(s) 2024
This is an open access article under
the Creative Commons CC BY license

Received date 07.12.2023
Accepted date 15.01.2024
Published date 07.01.2024

How to cite: Чайка, Ірина, Вишневецький, Руслан, Павловський, Валерій. Концепції інформаційного суспільства: філософсько-антропологічний аналіз. Humanities studies : Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia : Publishing house “Helvetica”, 2024. 18 (95). P. 79–87.

doi: <https://doi.org/10.32782/hst-2024-18-95-08>